

НЕПРЕОДОЛИМА СИЛА И КОМПЕНСАЦИЯ НА ВИНИ ПРИ ДОГОВОРНА ОТГОВОРНОСТ ВЪВ ВРЪЗКА С ПАНДЕМИЯТА ОТ COVID-19

Д-р Мая Маркова-Русимова
Правно-исторически факултет
Югозападен университет „Неофит Рилски“ - Благоевград
Имейл: maiammarkova@gmail.com

Резюме: В светлината на промените в обществените отношения, настъпили в резултат на пандемията от COVID-19 и обявеното извънредно положение, настоящият труд има за цел да направи съпоставка между понятията за непреодолима сила и компенсация на вини при договорна отговорност и да разгледа разпределянето на отговорността между страните при кумулативното наличие на двете разглеждани предпоставки.

Ключови думи: компенсация на вини, непреодолима сила, обективна невъзможност за изпълнение, извънредно положение.

FORCE MAJEURE AND TORT COMPENSATION IN CONTRACTUAL LIABILITY RELATING TO THE COVID-19 PANDEMIC

Maya Markova-Rusimova, PhD
Faculty of Law and History
South-West University "Neofit Rilski" - Blagoevgrad
E-mail: maiammarkova@gmail.com

Abstract: In light of the shifts in social relations, resulting from the COVID-19 pandemic and the state of emergency announced in the country, the present study aims to make a comparison between the terms of force majeure and contributory negligence in contract liability and to investigate the liability distribution between the parties in case of cumulative presence of both prerequisites.

Keywords: contributory negligence, force majeure, objective impossibility of performance, state of emergency

Значението на понятието за непреодолима сила доби нови измерения в последните години, белязани от пандемия и военни конфликти. Проблематиката за компенсацията на вини, от своя страна, съставлява интерес за юристите още от римското право. Малко преди приключването на пандемията настъпи военен конфликт в близка до България държава, което още веднъж повдигна въпроса за форс-мажорни обстоятелства в Република България.

Ето защо, считам че разглеждането на института на непреодолимата сила е актуална и наложителна тема.

Настоящото изследване има за цел да разграничи двата института и да разгледа хипотезата, в която едновременно е налице компенсация на вини и непреодолима сила.

С цел разграничаване и съпоставяне на разглежданите институти, на първо място ще изясним понятията за всеки един от тях.

1. Понятия

Понятието за *непреодолима сила* е легално дефинирано в чл. 306, ал. 2 от Търговския закон (ТЗ) като „непредвидено или непредотвратимо събитие от извънреден характер, възникнало след сключването на договора“.

Виенската конвенция, определя непреодолимата сила в чл. 79, т.1. Цитираната норма изключва отговорността за неизпълнение на което и да е от задълженията на изпълнителя страна, в случай, че същата докаже, че неизпълнението се дължи на препятствие извън контрола ѝ, че не би могло разумно да се очаква от нея да го вземе предвид при сключване на договора, както и да избегне или да преодолее неизпълнението или неговите последици.

Според практиката на Върховния съд и Върховния касационен съд „не само събитието трябва да е непредвидено и непредотвратимо, но трябва да са непредвидени и непредотвратими и неговите последици“, тоест - самото увреждане. Преценката доколко е невъзможно да бъдат предотвратени вредоносните последици не трябва да се основава на общи и абстрактни критерии и не бива да се базира на най-върховите постижения на науката, техниката и обществото. Преценката следва да е основана на „практикуваните средства и достъпните възможности“. Онова, което не може да се достави с такива средства и възможности, остава невъзможно от практическа и от правна гледна точка.

Несъмнено световната COVID-пандемия е непредвидимо събитие, което не може да бъде предотвратено с наличните научни достижения на човечеството. В този смисъл пандемията представлява непреодолима сила, която доведе до редица последици не само в търговските, но и в гражданските отношения, между които и въвеждането на редица мерки от държавата със Закон за мерките и действията по време на извънредното положение (ЗМДИП) за справяне с пандемията. Ограниченията в редица сфери на обществените отношения между гражданските и търговските субекти доведе до трудности и пречки за

изпълнение на задълженията по сключени договори. И макар извънредното положение вече да е отпаднало, последиците от пандемията и наложените мерки за справянето с нея предстоят.

Според Търговския закон, за длъжника, който не може да изпълни задължението си поради непреодолима сила, възниква задължение за писмено уведомяване на насрещната страна в подходящ срок в какво се изразява непреодолимата сила и какви са възможните последици от нея за изпълнението на договора. При неизпълнение на посоченото задължение за длъжника възниква отговорност за обезщетение за вреди. Изискването за писмено уведомление до другата страна се отнася само до длъжниците по търговски сделки, доколкото подобно правило не е уредено в Закона за задълженията и договорите, а само в Търговския закон (чл. 306, ал. 3).

Докато трае непреодолимата сила, изпълнението на задълженията и на свързаните с тях насрещни задължения се спира, съгласно чл. 306, ал. 4 ТЗ. Ако непреодолимата сила е с такава продължителност, че страните загубят интерес от изпълнението, всяка от тях има право да прекрати договора.

Понятието за случайно събитие няма изрична легална дефиниция, но в литературата е постигнато известно единство около дефинирането му – събитие, природно явление, властнически акт, невиновно действие на трето лице, настъпило след възникване на задължението, непредвидимо от длъжника и непредотвратимо.

Съществуват теории, че няма разлика между случайното събитие и непреодолимата сила. Според някои автори непреодолимата сила е квалифициран случай на случайното събитие.¹ Съществуват и виждания, че случайното събитие е природно, а непреодолимата сила е действие на човека. Според съдебната практика случайното събитие е непреодолимо, защото е непредвидимо, а непреодолимата сила е непреодолимо събитие, дори да е било предвидено.

Случайното събитие и непреодолимата сила водят до невиновна невъзможност за изпълнение на задължението. Стопанската непоносимост също води до невиновна невъзможност за изпълнение, но тъй като не е предмет на настоящото изследване, няма да бъде разглеждана.

Понятие за компенсация на вини

Компенсацията на вини е правен институт, който ограничава гражданската отговорност с цел гарантиране на справедливостта и еквивалентността в гражданските отношения. Легалната уредба на института е в чл. 83, ал. 1 ЗЗД. Фактическият състав на компенсацията на вини при договорна отговорност е сложен и включва: виновно неизпълнение на договорно задължение от страна на длъжника, противоправно поведение на кредитора, настъпил неделим вредоносен резултат, причинна връзка между настъпилите резултат и поведението на кредитора и на длъжника.

2. Съпоставка и разграничение

2.1. Основания за ограничаване или изключване на гражданската отговорност

Компенсацията на вини, случайното събитие и непреодолимата сила ограничават или изключват гражданската отговорност.

Компенсацията на вини ограничава гражданската отговорност като обезщетението, дължимо от пострадалата страна/длъжника се намалява, а при договорна отговорност може да отпадне, в резултат на виновното поведение на пострадалото лице/длъжника, което е допринесло за настъпилата вреда.

Случайното събитие и непреодолимата сила са основания, изключващи отговорността. Ако в резултат от случайно събитие или непреодолима сила е настъпила невиновна невъзможност за изпълнение на задължението, длъжникът е освободен от отговорност – чл. 81, ал. 1 ЗЗД, чл. 306, ал. 1 ТЗ. Когато невъзможността за изпълнение на задължението настъпи след като длъжникът е изпаднал в забава, той отговаря за настъпилите вреди. Текстът на чл. 85 ЗЗД освобождава длъжника от отговорност в случай, че същият докаже, че и при своевременно изпълнение кредиторът би претърпял същите вреди, за разлика от Търговския закон, където не е предвидено такова изключение.

Във връзка с горното, можем да обобщим, че компенсацията на вини, случайното събитие и непреодолимата сила са основания, изключващи или ограничаващи отговорността. Основания, изключващи отговорността, са тези юридически факти, чието настъпване пречи да бъде реализирана договорната отговорност на длъжника.

2.2. Причинна връзка

При разглежданите институти съществува особеност в причинната връзка между поведението на длъжника и настъпилите вреди.

Непреодолимата сила и случайното събитие прекъсват причинната връзка между поведението на длъжника и вредите от неизпълнението. Непреодолимата сила, съответно случайното събитие, е в причинно-следствена връзка с обективната невъзможност за изпълнение и с вредите от неизпълнението. При компенсацията на вини причинната връзка е усложнена – вредите настъпват в резултат, както на поведението на длъжника, така и на поведението на кредитора.

Интересно е виждането, че в случая на пандемията от COVID-19 причинната връзка не е между неизпълнението и пандемията, а между неизпълнението и предприетите във връзка с извънредното положение мерки и ограничения със специалния закон ЗМДВИП. Ако следваме тази логика, е логично да приемем, че приетите мерки представляват непреодолима сила, което би било несъстоятелно твърдение, тъй като те не са нито непредвидими, нито непредотвратими. Въпреки това, самият ЗМДВИП приравнява обявяването на извънредно положение на непреодолима сила, тъй като именно приетите мерки за справяне с пандемията ограничават възможностите на правните субекти да изпълняват нормално дейността си и да участват пълноценно в гражданския и търговския оборот.

3. Непреодолима сила и случайно събитие в комбинация с противоположно каузално поведение на кредитора

При непреодолима сила и случайно събитие длъжникът се освобождава от отговорност. А какво се случва, ако са налице непреодолима сила или случайно събитие и неправомерно каузално поведение на кредитора едновременно?

Интересна е хипотезата, в която длъжникът е изпаднал в забава преди настъпването на непреодолимата сила, а едновременно с това кредиторът не е оказал необходимото съдействие за изпълнение на договора. Възниква въпросът може ли, когато кредиторът не оказва необходимото съдействие за изпълнение на договора, длъжникът да изпадне в забава? Считаю, че отговорът е положителен, тъй като не става дума за забава на кредитора, при която длъжникът се освобождава от собствената си забава, а за съпричиняване на вреди от неизпълнение. Именно в хипотезата, когато длъжникът е изпаднал в забава преди настъпването на непреодолима сила, не е доказал, че вредите биха били понесени от

кредитора и при своевременно изпълнение, считам че съпричиняването на вреди от кредитора би било релевантно. В тази хипотеза отговорността на длъжника би могла да бъде намалена или да отпадне напълно на основание не непреодолима сила, а компенсация на вини. Ако отношенията са търговски, отпада необходимостта длъжникът да доказва, че вредите биха били понесени от кредитора и при своевременно изпълнение – ако е в забава, не може да се позовава на непреодолима сила на основание чл. 306 ТЗ.

4. Последници и разпределяне на риска

Непреодолимата сила и случайното събитие, както отбелязахме по-горе, изключват гражданската отговорност. Длъжникът не отговаря за обезщетение за вреди, не дължи лихви и неустойки, настъпили в резултат на неизпълнението. Докато трае непреодолимата сила изпълнението на задълженията се спира.

С въвеждането на извънредното положение във връзка с пандемията от COVID-19, в чл. 6 от ЗМДВИП законодателят предвижда допълнителен срок след изтичането на извънредното положение, в който не се начисляват лихви за забава и неустойки, задължението не може да бъде обявено за предсрочно изискуемо и договорът не може да бъде развален поради неизпълнение. Това изключение касае задължения на частноправни субекти, длъжници по договори за кредит и други форми на финансиране, предоставени от финансови институции и е въведено с цел защита на длъжника и осигуряване на по-голяма сигурност в гражданския оборот.

Всички срокове, определени в закон, които изтичат по време на извънредното положение и са свързани с упражняване на права или изпълнение на задължения на частноправни субекти, се удължават с един месец от отмяната на извънредното положение – съответно за разглеждания период не настъпва изискуемост на задълженията и не тече лихва за забава (чл.4, ал.1, т.1 ЗМДВИП).

Видно от цитираните текстове, законодателят приравнява въвеждането на извънредно положение на непреодолима сила – непредвидимо, непредотвратимо събитие от извънреден характер.

4.1. При окончателна пълна невъзможност за изпълнение договорът се разваля по право, съгласно чл. 89 ЗЗД. Развалянето на договора на основание чл. 89 ЗЗД е с действие

занапред. При невиновна невъзможност за изпълнение отношенията между страните се уреждат съобразно принципа за икономическата целесъобразност и справедливостта.

В тежест на длъжника е да докаже настъпването на невъзможността за изпълнение на задължението му. Страната, която носи риска, може да търси заместваща облага – най-често това представлява застрахователно обезщетение. Ако кредиторът получи заместваща престация, той е длъжен да извърши и насрещната си престация.

Интересен е въпросът за разпределение на риска при настъпване на окончателна невъзможност за изпълнение в комбинация със съпричиняване на неизпълнението от кредитора.

При едностранните договори рискът от невъзможността за изпълнение се понася от кредитора, тъй като единствено той има субективно право на вземане. При задълженията за *dare* рискът е за собственика – това е проявление на принципа, че вещта погива за собственика.

Договорът се разваля по право при двустранните договори, когато задължението на едната страна се погасява поради невъзможност за изпълнение (чл. 89 ЗЗД). . Рискът от невъзможността за изпълнение се понася от длъжника. Това следва от логиката на закона и по-специално от текста на чл. 89 ЗЗД. И длъжника, и кредитора са освободени от задълженията си, но престацията на длъжника е станала неизпълнима, той е загубил това, което е трябвало да престира.

Според съдебната практика при хипотезата на чл. 81, ал. 1 ЗЗД съдът няма право да избира дали да намали отговорността на длъжника или да го освободи от отговорност. Такова право той има при хипотезата на чл. 83, ал. 1 ЗЗД. Щом длъжникът няма вина за неизпълнението, а последното е причинено само от кредитора, отговорността на длъжника отпада.

Ако при двустранен договор длъжникът е бил в забава преди настъпване на непреодолимата сила, а едновременно с това кредиторът е съпричинил вредите, отговорността на длъжника би следвало да бъде намалена при противопоставяне на възражение по чл. 83, ал. 1 ЗЗД.

4.2. Частична окончателна невъзможност

Невинаги невъзможността за изпълнение е пълна. В някои случаи изпълнението е частично невъзможно. Текстът на чл. 89, изр. 2 ЗЗД предвижда, че при двустранните договори, когато невъзможността е само частична, другата страна има две възможности - да иска съответно намаляване на своето задължение или разваляне на договора по съдебен ред, ако няма достатъчен интерес от частичното изпълнение.

На първо място, за разлика от хипотезата на пълна невъзможност, в която договорът се разваля по право, при частична невъзможност за изпълнение, страните могат да развалят договора по съдебен ред. При съпричиняване на вреди от кредитора по развален договор, следва да се приложат правилата на чл. 51, ал. 2 ЗЗД, който урежда съпричиняване при деликтна отговорност.

Кредиторът не може да бъде задължен да приеме частично изпълнение, затова възможността договорът да запази действието си е предвидена само при наличие на интерес на кредитора от частичното изпълнение. В тази хипотеза задължението на кредитора също ще бъде намалено съответно. Обезщетението за вреди, дължимо при частична невъзможност за изпълнение, може да бъде намалено при съпричиняване на вреди от кредитора по реда на чл. 83, ал. 1 ЗЗД.

При едностранните договори кредиторът получава възможната част от изпълнението, а за останалата част може да получи част от заместващата облага. Възможно ли е при съпричиняване на неизпълнението от кредитора дължимата част от заместващата облага да бъде намалена съответно? Считам, че текстът на чл. 83, ал. 1 ЗЗД не би могъл да се тълкува разширително в смисъл на намаляване на заместващата облага, тъй като тя не представлява обезщетение на вредите на кредитора, а сурогат на невъзможното изпълнение.

4.3. Временна невъзможност

Невъзможността за изпълнение може да бъде постоянна и временна. При временна невъзможност изпълнението на задълженията и на свързаните с тях насрещни задължения се спира докато трае непреодолимата сила (чл. 306, ал. 4 ТЗ). Случаят на обявеното извънредно положение поради COVID-пандемията касае временна невъзможност за изпълнение – докато трае обявеното извънредно положение.

Когато сделката не е търговска, кредиторът може да иска разваляне на договора по съдебен ред в случай, че докаже, че интересът му от изпълнението е отпаднал по силата на чл. 87, ал. 2 ЗЗД.

В заключение, можем да обобщим, че институтите на непреодолима сила, случайно събитие и на компенсация на вини ограничават или изключват договорната отговорност. Съществуват особености в причинната връзка между неизпълнението на договорното задължение и вредите от неизпълнението при двата института. При кумулативното наличие на непреодолима сила и съпричиняване на вредите от неизпълнението от кредитора, съпричиняването би било от значение само в случаите, в които отговорността на длъжника не е изключена – когато не е представил писмено предизвестие до кредитора по търговска сделка или когато е бил в забава преди настъпването на непреодолимата сила, както и при частично невъзможно изпълнение. Обявеното извънредно положение във връзка с пандемията от COVID-19 представлява непреодолима сила и нейните последици са допълнително предвидени, изрично в специален закон.

Библиография:

Конвенцията на Организацията на обединените нации относно договорите за международна продажба на стоки, ратифицирана, обн. в ДВ бр.23 от 1990 г.

Решение № 1190 от 6.I.1994 г. по гр. д. № 514/93 г., V г. о.

Решение № 103 от 27.10.2020 г. по гр. д. № 3859 / 2019 г. на Върховен касационен съд, 3-то гр. отделение.

Апостолов, Иван. „Облигационно право. Общо учение за облигацията. Част първа“, фототипно издание на БАН, 1990 г., стр. 237

Закон за мерките и действията по време на извънредното положение, обявен с решение на Народното събрание от 13 март 2020 г. и за преодоляване на последиците (Загл. изм. - ДВ, бр. 44 от 2020 г., в сила от 14.05.2020 г.)

Калайджиев, А. Облигационно право, обща част, с. 321; Конов, Т. Основание на гражданската отговорност, с. 204-205

Ако неизпълнението се дължи и на обстоятелства, за които кредиторът е отговорен, съдът може да намали обезщетението или да освободи длъжника от отговорност.

Гайдаров, П. Граници на договорната отговорност, 2011г., с. 113

Качарова, Светла. Изпълнение на договорите в пандемичната обстановка, свързана с COVID-19, <https://www.lex.bg/lamlh/view/7>

Така и Кожухаров, А. Облигационно право, Общо учение за облигационното отношение, 2002 г., с. 279; Калайджиев, А. Облигационно право, Обща част, 2010 г., с. 328

Калайджиев, А. цит. съч., с. 283

Решение № 1190 от 6.I.1994 г. по гр. д. № 514/93 г., V г. о.

Голева, П. , Калчева, Т. , Кюркчиев, Ст. , Машев, Кр., Хорозов, Г. Неизпълнение на договора, 2015 г., с. 37
